

Пам'ятки українського козацтва в Державному реєстрі нерухомих пам'яток України: реалії та перспективи

Одним з найважливіших чинників відродження української культури є пробудження інтересу до минулого, до власної історії, витоків традицій культури та державності. Важливим етапом державотворчого процесу і розвитку культури є козацька доба в нашій історії. Козацтво відіграло значну роль у майже всіх сферах життя українського народу – від оборони українських земель до колонізації Дикого поля, від антифеодальних виступів до підтримки розвитку культури, архітектури, мистецтва. Цей період залишив після себе багату культурну спадщину, яка нині зосереджена в музейних збірках і втілена в нерухомих пам'ятках історії та культури. В контексті даної теми нас насамперед цікавлять нерухомі об'єкти культурної спадщини і їх представленість в Державному реєстрі нерухомих пам'яток України.

Одною з важливих складових пам'яткоохоронної сфери є облік пам'яток. Державний реєстр – це державна інформаційна система обліку пам'яток культурної спадщини. Відповідно до Закону «Про охорону культурної спадщини» пам'яткою може вважатись тільки об'єкт культурної спадщини, який включений до Держреєстру. Станом на 01.01.2013 р. до Державного реєстру нерухомих пам'яток України занесено **5256** пам'яток. З них **891** пам'ятка національного значення, **4365** пам'яток місцевого значення. Загалом пам'яток, які стосуються історії українського козацтва, включено до Держреєстру **66 об'єктів**.

Серед них відповідно до Постанови Кабінету Міністрів № 928 від 03.09.2009 р. включені національного значення наступні пам'ятки:

Запорізька область:

о. Байда (м. Запоріжжя) - місце розташування першої Запорізької Січі; могила Осипа Гладкого (м. Запоріжжя);

Полтавська область:

майдан Розрита могила (с. Лихачівка, Котелевський район),
Поле Полтавської битви (м. Полтава);

Херсонська область:

Олешківська Січ (м. Цюрупінськ, Цюрупінський район);

Тернопільська область:

фортеця з залишками підземних ходів (м. Буша, Ямпільський район);

Миколаївська область:

історичний центр Буго-Гардівської паланки;

Київська область:

пам'ятне місце, де відбулась Переяславська рада (м. Переяслав-Хмельницький);

м. Київ:

пам'ятник Богдану Хмельницькому;

Вінницька область:

могила полковника Д. Нечая (с. Черемошне Тиврівський район);

Волинська область:

місце битви військ Б. Хмельницького з польсько-шляхетськими військами (с. Піски, Горохівський район);

Дніпропетровська область:

Новобогородицька фортеця (м. Дніпропетровськ),

Фортеця Кодак (с. Старі Кодаки, Дніпропетровський район),

могила кошового отамана І. Сірка (с. Капулівка, Нікопольський район);

Споруди української укріпленої лінії -бастіони (с. Залелія, Царичанський район);

Споруди української укріпленої лінії – редути (с. Могилів, Царичанський район),

Споруди української укріпленої лінії (с. Тарасівка, Царичанський район);

Житомирська область:

Братська могила учасників гайдамацького повстання Коліївщинна (с. Кодня);

Рівненська область:

Козацькі могили (с. Пляшева, Радивільський район),

Козацький цвинтар (с. Острів, Радивилівський район);

Херсонська область:

Камяньська Січ з кладовищем запорізьких козаків і могилою К. Гордієнка (с. Республіканець, Бериславський район),

місце розташування фортеці Тягин (с. Тягинка, Бериславський район);

Хмельницька область:

місце розгрому козацькими військами військ Речі Посполитої під Пилявцями (с. Пилява, Старосинявський район),

могила уманського полковника І. Ганжі (с. Пилява, Старосинявський район);

Черкаська область:

місце усипальниці Б. Хмельницького (с. Суботів, Чигиринський район).

Чернігівська область:

пам'ятник жертвам Батуринської трагедії, (смт. Батурин, Бахмацький район).

Тернопільська область:

козацьке кладовище (м. Кременець, Кременецький район).

Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України № 929 від 10 жовтня 2012 р. внесено такі об'єкти:

Івано-Франківська область:

Замок Галицький (м. Галич),
Церква Різдва Богородиці (м. Галич);

Київська область:

Комплекс пам'яток Вознесенського монастиря (церква та дзвіниця,
м. Переяслав-Хмельницький),
Комплекс пам'яток Михайлівського монастиря (церква та дзвіниця,
м. Переяслав-Хмельницький);

Сумська область:

Миколаївська церква (м. Глухів),
Спасо-Преображенська церква (м. Глухів);

Черкаська область:

Церква Святого Іллі з дзвіницею (с. Суботів, Чигиринський район),
Замкова гора (м. Чигирин, Чигиринський район);

Чернігівська область:

Троїцький собор (м. Чернігів),
Мури та брами (м. Чернігів),
Церква Успіння Богородиці (с. Свачирівка, Ічнянський район),
Миколаївська церква (с. Городище, Менський район),
Покровська церква (с. Синявка, Менський район),
Микільська церква (м. Новгород-Сіверський).

Наказами Міністерства культури України до Реєстру занесене **20**
пам'яток, пов'язаних з історією козацтва

Серед них такі:

Волинська область

Церква собору Св.Богородиці (с. Микуличі, Володимир-Волинський район),

Ансамбль церкви та дзвіниці Св. Бориса і Гліба (с. Шклинь, Горохівський район),

Церква Св. Трійці (с. Тростянець, Ківерський район), Церква Св. Параскеви (с. Милуші, Луцький район),

Церква та дзвіниця Св. Дмитра (с. Нова Руда, Маневицький район),

Церква Успіння Пресвятої Богородиці (с. Оконськ, Маневицький район);

Дніпропетровська область

Майдан української укріпленої лінії (с. Вербове, Царичанський район);

Київська область

Церква Св. Георгія з Дзвіницею (м. Переяслав-Хмельницький);

Тернопільська область

Комплекс пам'яток (7) Поле Зборівської битви (м. Зборів);

Черкаська область

Автентичні залишки кам'яниці Б. Хмельницького (м. Чигирин),
Автентичні залишки церкви Св. Петра і Павла (м. Чигирин),

Фортеця (Бастіон Дорошенка) (м. Чигирин);

Чернігівська область

Поселення « Дворище І. Мазени на Поросючці » (сmt Батурин, Бахмацький район),

Пантелеймоно-Василівська церква (м. Ніжин);

м. Київ

Будинок Петра І.

Варто наголосити, що на сьогоднішній день на обліку відповідно до законодавства УРСР перебувають близько 140 тис. об'єктів культурної спадщини. Не втратили чинність Дві Постанови Ради Міністрів УРСР «Про впорядкування охорони і обліку пам'ятників», згідно яких під охороною держави відповідно до законодавства УРСР перебувають **2065** пам'яток національного значення. Серед них **484** пам'ятки козацької доби.

Проаналізувавши список пам'яток і об'єктів культурної спадщини пов'язаних з історією українського козацтва і включених до Держреєстру або перебувають під охороною відповідно до законодавства УРСР, можна зробити наступні висновки. Найбільша концентрація пам'яток: Вінницька, Полтавська, Хмельницька, Львівська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Чернігівська області. Найбільшу групу пам'яток становлять пам'ятки архітектури, в основному храми і монастирі українського бароко. Другу групу архітектурних пам'яток складає оборонна архітектура: замки на території Західної України, фортеці і укріплення так званих української і дніпровської ліній. Однак основний їх предмет охорони складає об'ємно-просторова структура, стильові якості. Багато з них до історії козацтва вони мають опосередковане значення і цей етап в їхній історії ніде не акцентується. Однак більшість з них знаходяться під охороною відповідно до законодавства УРСР, а враховуючи юридичну колізію, яка виникла в українському законодавстві з приводу їх статусу, їх правовий статус може бути невизначений (згідно прикінцевих положень в двох редакціях закону «Про охорону культурної спадщини», вони або вважаються пам'ятками або вважаються такими до вирішення питання про їх внесення (невнесення) до Держреєстру). Мало представлени пам'ятки історії, монументального мистецтва і зовсім мало (буквально одиниці) пам'яток археології. Тоді як за підрахунками науково-дослідного центру «Часи козацькі» нерухомих пам'яток козацької доби понад 3 тис.

Враховуючи значення доби козацтва в історії українського народу і ті загрози, які стоять перед історико-культурною спадщиною, необхідно активізувати процес внесення об'єктів культурної спадщини до Держреєстру і пам'яток козацької доби зокрема. В працях науково-дослідного центру «Часи козацькі» чітко визначені типологію пам'яток – це січі, пам'ятки полкових, сотенних і паланкових центрів, зимівники, храми і монастирі, замки і фортеці, місця битв, народження і смерті видатних діячів. Потрібно вести роботу по включенню пам'яток археології козацької доби – насамперед, культурні нашарування, залишки споруд і фундамен-

тів полкових і сотенних міст, залишки укріплень, сторожових пунктів, козацьких зимівників, як матеріальних залишків соціально-економічної і військової історії. Не представлено в Держреєстрі залишки козацьких монастирів, яких особливо багато на території Слобідської України. Необхідно активізувати пошук історичних визначних місць, як місця битв і бойових дій козацтва (мілітарної історії), наприклад місце битви під Жовтими водами, Корсунем. Вони несуть важливу меморіально-історичну цінність. Важливо також включати некрополістичні пам'ятки. На території України велика кількість козацьких кладовищ і поодиноких могил з надмогильними спорудами, характерними для козацьких поховань, однак багато з них в незадовільному стані, наприклад Куяльницьке кладовище на території м. Одеси.

Але варто наголосити, що беручи під охорону об'єкт культурної спадщини, ми повинні керуватись чітко визначеними критеріями, найголовнішим з яких є критерій автентичності. Якщо нема автентичних залишків або місце розташування не визначено топографічно, не підтверджено на основі бібліографічних, архівних і археологічних досліджень, то про включення до Держреєстру не може бути і мови.

Хотілося акцентувати увагу на необхідності підготовки так званого наукового реєстру нерухомих пам'яток козацької доби, науково-популярного, енциклопедичного видання, яке було б вихідним при наповненні Держреєстру козацькою спадщиною. Таку роботу вже понад 20 років проводить центр Часи козацькі. НДІ пам'яткоохоронних досліджень теж долучився до цього. У 2012 році було розпочато роботу по підготовці каталогу-довідника по нерухомих об'єктах культурної спадщини, пов'язаними з історією українського козацтва. На даний момент підготовлено попередній перелік об'єктів, які пропонуються на включення до видання, що нараховує понад 900 об'єктів. З метою визначення їх стану і точного місцезнаходження, доповнення переліку було підготовлено листи з списками об'єктів по кожній області і зроблено розсилку в обласні управління охорони культурної спадщини. На жаль, не всі управління охорони культурної спадщини надіслали відповіді. Станом на 2013 рік ми отримали відповіді з таких обласних управлінь охорони культурної спадщини: Рівненська, Миколаївська, Запорізька, Полтавська, Волинська, Тернопільська, Харківська, Чернівецька, Одеська. Розташування багатьох об'єктів (насамперед археологічних і історичних) невідомо, стан більшості архітектурних об'єктів визначено, як незадовільний або ж зазначалося, що вони мають опосередковане відношення до історії козацтва. Найбільш детальну інформацію ми отримали з Харківської області. Можна зробити висновок, що до цієї роботи віднеслися, в основному, прохолодно або взагалі проігнорували.

З метою підготовки видання необхідна співпраця у цьому напрямку з центром «Часи козацькі», науково-краєзнавчою громадою. Головне зберегти нашу історико-культурну спадщину для наступних поколінь.

Джерела і література

1. **Титова О. М.** Каталог пам'яток козацької доби на Луганщині // Нові дослідження пам'яток археології козацької доби в Україні. – К., 1996. – Вип. 5.
2. Внесок державних структур в охорону та увічнення пам'яток українського козацтва в 1956–1980-х рр.// Український історичний збірник: зб. ст. / НАН України, Інститут історії України, Рада молодих вчених. – К., 2005. – Вип. 8.
3. Закон України « Про охорону культурної спадщини » № 2245-IV від 16/12/2004 р.
4. Постанова Кабінету Міністрів України від 27.12.01 № 1760 «Про затвердження Порядку визначення категорій пам'яток для занесення об'єктів культурної спадщини до Державного реєстру нерухомих пам'яток України » // Збірник документів: Правова охорона культурної спадщини . – К., 2006.
5. Постанова КМУ від 3 вересня 2009 р № 928 «Про занесення об'єктів культурної спадщини національного значення до Державного реєстру нерухомих пам'яток України».
6. Постанова КМУ від 1010.2012 р № 929 «Про занесення об'єктів культурної спадщини національного значення до Державного реєстру нерухомих пам'яток України».
7. Постанова Ради Міністрів Української РСР від 24 серпня 1963 р. № 970 « Про впровадження справи обліку та охорони пам'ятників архітектури на території УРСР».
8. Постанова Ради Міністрів Української РСР від 6 вересня 1979 р. № 442 « Про доповнення списку пам'ятників містобудування і архітектури Української РСР, що перебувають під охороною держави».

Юрій Авраменко (Переяслав-Хмельницький),
завідувач науково-методичного відділу охорони
культурної спадщини Національного історико-
етнографічного заповідника «Переяслав»

Питання охорони, збереження та використання пам'яток і об'єктів культурної спадщини м. Переяслава-Хмельницького Київської області, пов'язаних з козацькою добою в Україні

Місто Переяслав-Хмельницький на Київщині – одне з найдавніших в Україні і відоме ще з княжих часів. Як виразно зауважив видатний український історик XIX ст. М.О. Максимович: «Славен был этот город в древней княжеской Украине, и в Украине козацкой...» [8, 325]. Відомий краєзнавець, генеральний директор Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав» М.І. Сікорський стверджував, що козаки на Переяславщині з'явилися ще в XIII–XIV століттях [13].

Переяславський полк реєстрових козаків, з центром у Переяславі, сформовано у 1625 р., після підписання 26 жовтня 1625 р. (дати в тексті наведені за старим стилем) Куруківської угоди, на території Переяславського староства. Це був один із шести корінних, «старожитніх» полків реєстрового козацтва. Після запровадження Богданом Хмельницьким на звільнених від польської влади територіях України козацького полковотенного устрою, Переяслав у 1648 р. став центром Переяславського полку, окремої адміністративно-територіальної, військової і судової одиниці відновленої Української держави – Гетьманщини і набув значення головного козацького міста на Лівобережжі [14, 71].